

DINGtiid lezing, Den Haag, 13 april 2023

Prof.dr. Heinrich Winter

Dames en heren! Beste mensen,

Het is een hele eer voor iemand die in de Drents-Groningse veenkoloniën is opgegroeid om in Den Haag een voornaam gezelschap toe te spreken over de Friese taal en cultuur. Ik zal u straks vertellen hoe het zover heeft kunnen komen.

Maar eerst de essentie van mijn boodschap. We zijn hier in Den Haag, maar wat ik te vertellen heb gaat vooral over Friesland, over Friese gemeenten en de provincie, over bestuurders en de inwoners van die gemeenten en die provincie. En het gaat ook een beetje over de rest van Nederland, over Limburg en het Oosten van het land. U denkt wellicht dat ik het zoveelste verhaal kom vertellen over de afstand tussen Den Haag en de periferie, de Randstad en de provincie, het regeringscentrum en Friesland. Maar dat is niet zo. Ik wil er wel iets over zeggen, maar om te voorkomen dat daardoor mijn belangrijkste boodschap dreigt te worden overschaduwde, kom ik meteen met mijn belangrijkste conclusie.

1 Introductie

Mijn boodschap is dat Friesland, de gemeenten in Friesland, de provincie Fryslan, de bestuurders van de provincie en de gemeenten en de inwoners van Friesland een hoop te doen hebben als het gaat om het waarborgen van de Friese taal en cultuur. Friesland moet aan de bak. Hoe dat kan, daar zal ik straks meer over zeggen. Maar wat mij betreft moet duidelijk zijn dat inzet voor de Friese taal en cultuur niet in de eerste plaats betekent kijken naar het Europees Handvest, en de waarborgen die daarin worden geëist. Voor het versterken van het Fries is ook niet in de eerste plaats kijken naar Den Haag en het regeringscentrum nodig. In de allereerste plaats vraagt dat wat van Friesland zelf. Ik roep de bestuurders op – als ze serieus werk willen maken van de Friese taal en cultuur – daar met hun inwoners over te praten en daarover afspraken te maken. Ik bepleit daarom het opstellen van een Lokaal Handvest Friese taal en cultuur. Dat idee van een Lokaal Handvest – geïnspireerd door het Europees Handvest – werk ik straks verder uit.

Maar eerst, de veenkoloniën, hoe zit dat? Ik had – ongelogen – mijn hele leven geen Fries gehoord tot dat ik in Groningen, of Griens, ging studeren. Wel Gronings uiteraard, of meer toepasselijk vandaag: Nedersaksisch. Maar daar had ik toen nog geen weet van. In Groningen kwam ik als student in aanraking met Friese studenten. En toen viel me op hoe zeer ze naar elkaar toe trokken. Daar keek ik aanvankelijk nog vreemd van op, wat het kwam soms ook over als een vorm van buitensluiten, maar gaandeweg realiseerde ik me dat deze Friese studenten een gemeenschappelijke achtergrond, een gezamenlijke cultuur, een bijzondere Friese taal en cultuur deelden. En nog weer later ging ik zien hoe waardevol dat

is. Ik ontdekte toen dus hoe de Friese taal en cultuur enorm van toegevoegde waarde kan zijn. Daarom ben ik blij dat ik vandaag in Den Haag wat mag zeggen over de Friese taal en cultuur.

Bescherming van de Friese taal en cultuur is om meerdere redenen een actueel onderwerp. Dat is in de eerste plaats het geval tegen de achtergrond van de eerder aangehaalde discussie over stad en platteland. Het Fries is natuurlijk net zo goed van de stad als van het platteland, maar toch wordt de eigenheid van de Friese taal en cultuur nog het sterkst beleefd op het platteland en we ervaren recent hoe het sentiment en wellicht ook het zelfbewustzijn van het platteland leeft op dit moment. Een tweede reden om over dit onderwerp van gedachten te wisselen is hiervoor al uitvoerig aan de orde gesteld door Tiny Kox, en heeft te maken met het dertigjarige bestaan van het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden – kortweg het Europees Handvest. Tot slot is de derde reden dat dit jaar, 2023, het laatste jaar is van het Bestuursakkoord 2019-2023, gesloten tussen het rijk en de provincie Fryslan, tussen de minister van BZK, mede namens de andere ministers en de commissaris van de Koning en gedeputeerde staten van Fryslan: Bestjoersofspraak fryske taal en kultuer 2019-2023. Er moet dus een set nieuwe afspraken komen tussen Den Haag en Friesland. Een mooi moment, zo in het voorjaar van 2023, om daarover met elkaar te reflecteren. Ik geef graag wat agendapunten mee voor het overleg dat binnenkort ongetwijfeld van start gaat, zodat eind dit jaar een nieuw bestuursakkoord kan worden getekend.

2 Stad en platteland: randstad en provincie

Maar eerst de veelbesproken kloof. Het gaat om een lastig te duiden fenomeen. Ter nuancering: de verschillen in ons land zijn echt niet groot en ook niet eenduidig. In de grote steden in de randstad wonen ook mensen die je zou kunnen aanduiden als provinciaals en midden op het platteland vind je menig kosmopoliet. Het gaat wellicht minder over de verschillen tussen mensen als wel over de afstand die wordt ervaren en over gebrek aan aandacht. Het gaat meer over voorzieningen die weg worden getrokken van het platteland en die in het stedelijk gebied nog wel bestaan en niet zozeer over verschil in welvaart of economische ontwikkeling. Zeker wanneer naar stad en platteland wordt gekeken door de bril van 'brede welvaart', is minder duidelijk wie er het beste aan toe is.

De verschillen die er natuurlijk wel degelijk zijn hebben absoluut te maken met taal en met cultuur. En daar wordt in de regio de aandacht van wat ik dan nu maar met 'Den Haag' zou aanduidt, de departementen, de Tweede en Eerste Kamer en de ministers, wel eens gemist.

Toegespitst op de positie van het Fries is het de vraag of op dit moment de 'vakministeries' voldoende aandacht hebben voor de positie van het Fries en of het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een voldoende coördinerende rol vervult. Uit de Covid-19 tijd is een concreet voorbeeld het ministerie van Justitie en Veiligheid dat geen Friestalig formulier 'Eigen verklaring avondklok' en een 'Werkgeversverklaring avondklok'

had opgesteld en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport dat rondom het coronavirus en de geldende maatregelen onvoldoende aandacht besteedde aan Friestalige communicatie. Is het exemplarisch dat bij de beschrijving van het takenpakket van de minister van BZK het Fries, of meer algemeen: minderheidstalen, niet expliciet genoemd wordt? 'Nou...', zult u zeggen, '...maar ze kunnen toch ook niet alles opsommen?' Dat is waar, maar in het lijstje met bijna 25 taken staat wel 'adeldom'... Het is daarmee de vraag of aan de zijde van het Rijk voldoende bewustzijn, sensitiviteit en respect bestaat voor het feit dat Nederland een meertalig land is en dat het Fries een bijzondere positie toekomt, wat ook inspanningen van het Rijk vraagt. Wat ik zeg over het Fries geldt overigens ook voor de andere minderheidstalen die ons land rijk is, het Limburgs, het Nedersaksisch, het Jiddisch, het Sinti-Romanes en de Nederlandse Gebarentaal. En in Caribisch Nederland zijn ook het Papiaments en het Engels erkend als officiële talen. Er zijn wel verschillen tussen deze minderheidstalen en officiële talen, maar dat voert voor dit moment te ver.

De positie van het Fries bij vakdepartementen, dus bij ministeries als Onderwijs, Volksgezondheid, en EZ, zou versterkt kunnen worden door het aanwijzen en positioneren van de minister van BZK als coördinerende of eerstverantwoordelijke bewindspersoon voor taalbeleid op rijksniveau. Deze coördinerende rol dient om samenhang in het rijksbeleid aan te brengen en om bewustzijn voor het belang van het gebruik van minderheidstalen bij de andere betrokken ministeries te borgen en te versterken. Deze minister is ook het eerste aanspreekpunt voor medeoverheden inzake het taalbeleid en draagt de politieke verantwoordelijkheid voor de interdepartementale coördinatie. Die rol houdt niet in dat bevoegdheden van andere ministers worden overgenomen, maar borgt wel de betrokkenheid van het ministerie van BZK. Die coördinerende taak heeft BZK nu ook, maar versterking is nodig. Dat kan tot uitdrukking komen door de instelling van een interdepartementale overlegstructuur. Dat overleg kan onder andere gericht zijn op het tot stand brengen en uitvoeren van taalbeleid bij alle departementen, inclusief de uitvoeringsorganisaties – die ook in Friesland opereren – en het doordenken van de gevolgen van bepaalde wetgeving op de positie van minderheidstalen. De coördinerende rol kan daarnaast ook versterkt worden door bevoegdheden aan de coördinerende minister toe te kennen, zoals het recht van medeondertekening van wetgeving die het Fries raakt en meer budgettaire medeverantwoordelijkheid door zeggenschap en betrokkenheid bij financiële arrangementen.

En zijn de parlementariërs zich voldoende bewust van het belang van het Fries? Zou het niet passend zijn eens in Fryslân te vergaderen met de Staten-Generaal? Dat zou wellicht alleen al goed zijn om het idee van die kloof wat weg te nemen. Terwijl ik dit zeg realiseer ik me dat er ook ooit een vergadering van de Tweede Kamer was midden in het aardbevingsgebied in Groningen. 'Groningers boven gas', het rapport van de parlementaire enquetecommissie over de gaswinning en de aardbevingen laat zien dat het niet veel heeft geholpen. En in 'mijn provincie' om het zo maar eens te zeggen, is er niet veel geloof bij de inwoners dat het na de enquête beter zal worden. Toch: zou het een idee zijn dat de Tweede Kamer een 'Commissie minderheidstalen' installeert die bijvoorbeeld jaarlijks met het 'Steatekomitee Frysk' en met de verantwoordelijke bewindspersonen spreekt over de "Staat van het Fries"? Zo'n 'staat van' zou heel goed jaarlijks opgesteld kunnen worden door Dingtiid, het wettelijk

adviesorgaan van de minister en van de verantwoordelijk gedeputeerde van de provincie Fryslan.

3 Dertig jaar Europees Handvest

Bij het juridisch kader voor de bescherming van minderheidstalen, het Europees Handvest, hoef ik niet zo lang stil te staan na het voorgaande betoog van Tiny Kox. Dat Handvest werd 5 november 1992 ondertekend, eind vorig jaar dertig jaar geleden en trad vijf jaar later in werking. Het Handvest heeft als doel regionale talen of talen van minderheden in de verschillende landen en regio's van Europa te beschermen en te bevorderen.

Het Handvest kent geen individuele of collectieve rechten toe aan personen die gebruik maken van een streektaal of taal van een minderheid. U kunt zich dus niet op het Handvest beroepen als u meent dat het college van GS of de minister bepaalde acties moet plegen of nalaten. Maar vrijblijvend is het Handvest niet. Het verplicht de deelnemende lidstaten er toe om door middel van regelgeving of andere maatregelen de positie van minderheidstalen of regionale talen te waarborgen en te verbeteren. Dat kan door het vaststellen van wetgeving op domeinen als onderwijs, justitie, overheid, media, culturele voorzieningen, economisch en sociaal leven, en grensoverschrijdende samenwerking. Op die domeinen moet Nederland het Fries niet alleen beschermen (to protect), maar ook actief bevorderen (to promote). Het is juist deze functie van “bevorderen” die uitgewerkt wordt in de Bestuursafpraak. Maar het is mijn overtuiging dat dit nog beter uit de verf kan komen wanneer dat dichterbij de mensen uitgewerkt wordt in een Lokaal Handvest.

4 De Bestuursafpraak en het Lokaal Handvest

Hét beleidsinstrument van de rijksoverheid en de provincie Fryslân is de Bestuursafpraak Friese taal en cultuur, die berust op artikel 2a van de Wet gebruik Friese taal, waarin de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van rijk en provincie wordt uitgewerkt in een groot aantal concrete maatregelen, inclusief de financiering ervan. De BFTK – Bestjoersôfspraak Fryske taal en kultuer – wordt periodiek herzien. Op dit moment geldt de versie voor de periode 2019-2023. Dit is dus een uitstekend moment om onderwerpen te agenderen voor de volgende bestuursperiode. Ik noemde al het versterken van de coördinerende functie van de minister van BZK, het expliciteren van de verantwoordelijkheid voor minderheidstalen en de invulling van de rol van de Tweede Kamer in relatie tot de Friese taal en cultuur.

Maar ik zou vandaag het accent op een nog ander niveau willen leggen. Ik kondigde het al aan. Zoals de BFTK, de bestuursovereenkomst tussen rijk en provincie een manier is om het Europees Handvest van het nationale naar het provinciale niveau te brengen, kan een Lokaal Handvest het onderwerp minderheidstaal en cultuur op het lokale niveau dicht bij de inwoners leggen.

Dat begint met een paar kritische vragen. Allereerst de vraag naar 'identiteit': beschouwen de gemeenten zichzelf en presenteren de gemeenten zich als een meertalige overheid die het Fries en eventuele andere lokale talen gebruikt en zichtbaar maakt in de eigen 'mienskip'? En als ze die identiteit inderdaad op die manier beleven, treden overheden in Fryslân dan voldoende op met bijvoorbeeld subsidies om activiteiten rond de Friese taal en cultuur te stimuleren, bijvoorbeeld op de domeinen kunst en cultuur, toerisme of media? Zijn bedrijven zich voldoende bewust van de toegevoegde waarde van het Fries voor hun imago en voor het goede klantcontact? Weten inwoners wat er te halen valt bij hun eigen gemeentelijke overheid? Het opstellen van een Lokaal Handvest kan een antwoord zijn op deze vragen. Zo'n Handvest stelt de gemeente op in samenspraak met inwoners en organisaties van inwoners op bijvoorbeeld cultureel, sociaal en sportief gebied. Het college bereidt het Handvest voor en na een participatieproces stelt de gemeenteraad het Handvest vast.

Waar kan het dan over gaan? Er zijn heel veel onderwerpen waaraan kan worden gedacht. Dat varieert van kinderopvang in de voorschoolse periode en hoe daar het Fries kan worden gestimuleerd, de cultuursector – welke rol speelt meertaligheid in het bibliotheekwerk, op de muziekschool en bij de koren en muziekkorpsen –, de lokale mediasector – subsidies voor het stimuleren van het gebruik van minderheidstalen in de media, tot voorzieningen in het sociale domein, de zorg en de meertaligheid daar. Voor veel inwoners maakt het veel uit wanneer ze bijvoorbeeld in het buurthuis, bij de yogales of wanneer ze hulp krijgen bij het invullen van hun belastingformulier hun moerstaal kunnen gebruiken.

Gemeenten kunnen in een Lokaal Handvest dus afspraken vastleggen over hun taal- en cultuurbeleid. Zo bepalen ze welke prioriteiten ze willen stellen en waar de subsidies naar toe gaan. Het opstellen van een Lokaal Handvest kan ook in afstemming met de provincie, waardoor gemeenten ook van elkaar kunnen leren. En elke provincie heeft wel een overleg van gemeenten, in Friesland, de Vereniging van Friese gemeenten, dat zich leent voor uitwisseling van ervaringen. Gemeenten worden door het opstellen van een Lokaal Handvest 'eigenaar' van taal- en cultuurbeleid, en stellen hun doelen veel explicieter. Het geeft inwoners met bepaalde wensen ook een haakje om aan vast te houden.

Als het goed is verloopt het opstellen van een Lokaal Handvest in een participatieproces met de inwoners. Het Fries, het Limburgs en het Nedersaksisch, de minderheidstalen zijn immers van de inwoners. Zij kunnen het beste aangeven waaraan behoefte is en welke prioriteiten moeten worden gesteld in welke tijdsvolgorde. Op die manier gaat zo'n Handvest ook echt leven, niet alleen bij de bestuurders, maar ook bij de inwoners en dat kan er voor zorgen dat zo'n afspraak geen dode letter wordt. Net als de bestuursafpraak zou zo'n lokaal handvest voor een beperkte periode moeten gelden. Die periode zou gelijk op kunnen lopen met het bestuursprogramma van vier jaar. Op die manier kan het Lokaal Handvest zelfs nog een rol spelen in de gemeenteraadsverkiezingen wanneer een partij zich daarop zou willen profileren. Van zo'n beperkte periode zou ook een evaluatie onderdeel moeten uitmaken,

zodat na verloop van tijd wordt vastgesteld wat van de ambities is gerealiseerd en waar er nog een tandje bij moet.

Idealiter kent zo'n Lokaal Handvest een aantal onderdelen en begint het met uitgangspunten en doelstellingen. Wat vindt de gemeente belangrijk? En die ambities worden vervolgens vertaald in een beleidsprogramma voor een beperkte periode.

Het Lokaal Handvest wordt op gemeentelijk niveau vastgesteld, idealiter na een participatieproces met geleidingen uit de bevolking. Het is maatwerk. Het Handvest is daarom per gemeente anders. In Friesland betekent dit dat op de eilanden en in Weststellingwerf, waar het Fries geen beschermde status heeft, andere afspraken gemaakt zullen worden als in pak 'm beet Waadhoeke. De provincie zou voor de gemeenten gelijke middelen beschikbaar moeten stellen. En het zou goed zijn dat het rijk als dit instrument van Lokaal Handvest gaat functioneren daar ook middelen voor beschikbaar stelt. Het concept van een Lokaal Handvest kan natuurlijk ook prima worden toegepast voor andere minderheidstalen, zoals het Limburg en het Nedersaksisch.

Het aardige is dat de huidige Bestuursafpraak al een onderdeel bevat dat als een grondslag voor het Lokaal Handvest zou kunnen worden gezien. In afspraak 3.2, in het hoofdstuk over Bestuurlijke Autoriteiten staat dat taalbeleidsplannen en taalverordeningen dienen te worden opgesteld, conform de Wet gebruik Friese taal. De Friese bestuurlijke autoriteiten blijven een beetje achter op dit punt. Maar er is reden om te denken dat een Lokaal Handvest hier een bijdrage kan leveren. Zo'n Handvest is immers niet alleen iets van de 'Bestuurlijke Autoriteiten' – een beetje een rare term in de Bestuursafpraak als je het mij vraagt – maar ook van de inwoners. Eigenlijk heeft veel van wat tot nu toe tot stand is gekomen – hoe goedbedoeld ook – ter uitwerking van deze onder 3.2 genoemde 'Afspraken Fries bij bestuurlijke autoriteiten' een nogal sterk bestuurlijk karakter. Dat kan en moet anders. Van al dat bestuurlijk overleg – 'mei ienoar foar it frysk' – gaan mensen immers niet vanzelf beter Fries spreken...

Tot slot

Het opstellen van een Lokaal Handvest vraagt om een gevoel van urgentie, bij burgemeesters, wethouders en bij raadsleden. Het gaat om het enthousiast maken van de inwoners en wat kan daarbij beter werken dan het eigen enthousiasme? Zou het geen mooi idee zijn als dertig jaar na het ondertekenen van het Europees Handvest en 25 jaar na de inwerkingtreding daarvan de overheden in Fryslân een Lokaal Handvest sluiten met hun inwoners waarin ze aangeven wat hun ambities zijn op het terrein van de Friese taal en cultuur en waarin inwoners ook hun inbreng kunnen hebben? De Friese taal is immers van de inwoners en van de gemeenschap, van de mienskip, wat mij betreft nog steeds een van de mooiste Friese woorden.

Dank u voor uw aandacht.